

ARGO

CULTURA I PATRIMONI MARÍTIMS

MARENLLÀ
REDSINSA,
UNA EMPRESA
DE XARXIA A LA
VILA JOIOSA

ULL DE BOU

El clima
als diaris
de navegació

ENTREVISTA

Joaquim Pla
i Bartina.
Memòria,
tradició
i divulgació

ELS TRESORS DEL MUSEU

L'exvot d'una
victòria

8 €

AS DE GUIA

L'emoció de la
MOTONÀUTICA

VESTIGIS *de* la GUERRA *al* *front marítim*

ANALITZEM LA SALVAGUARDA DEL PATRIMONI
COSTANER CATALÀ VINCULAT A LA GUERRA CIVIL
ESPANYOLA I A LA SEGONA GUERRA MUNDIAL

Per Inés Carballal

Niu de ca l'Antic, al Masnou.
Foto: Museu Municipal de
Nàutica del Masnou.
A la pàgina següent: Joan
Lassús a la bateria de les
Planasses, a l'Escala. Foto:
Museu de l'Anxova i de la Sal.

L'esclat de la darrera Guerra Civil va deixar tota la costa catalana en zona republicana, exposada als atacs de la marina i l'aviació rebels. Com una mena de segon front, la costa va haver de fortificar-se davant d'atacs per aire i mar, i també en previsió d'un possible desembarcament enemic. La costa catalana conserva encara un interessant patrimoni vinculat a les guerres del segle xx que cal contextualitzar, preservar i explicar.

EL CONTEXT HISTÒRIC

La fortificació de la costa es va iniciar a partir de la desfeta del desembarcament a Mallorca el setembre del 1936, que va deixar l'illa com una gran base aeronaval al servei dels rebels. El bombardeig naval sobre Roses per part del creuer *Canarias*, el 30 d'octubre del 1936, en va accelerar el procés. A partir d'aquest moment es van destinar a la defensa de la costa molts recursos, tant humans (milicians i forces del cos de carrabiners en un primer moment) com diferents peces d'artilleria, moltes d'elles obsoletes.

Es va construir un gran nombre de posicions defensives: emplaçament de bateries d'artilleria, observatoris, refugis, polvorins, fortins i blocs, però sobretot nius de metralladores i trinxeres.

Són construccions d'enginyeria militar contemporànies i també són patrimoni marítim.

També s'hi va destacar una petita flota de vaixells, la Flotilla de Vigilància i Defensa Antisubmarina de Catalunya (que faria una meritòria tasca en la protecció del trànsit marítim) i alguns avions, agrupats en l'Esquadrilla de Defensa de Costes.

En acabar la Guerra, el nou règim franquista va mantenir una postura de no-bel·ligerància davant el conflicte mundial que va esclatar el setembre del 1939, una posició difícil, massa propera a una Alemanya nazi i a una Itàlia feixista. És per això que l'any 1943, amb el retrocés de les forces de l'Eix, el govern va reforçar la fortificació de la costa, en previsió d'un desembarcament aliat. Això explica que el patrimoni militar relacionat amb la costa catalana es dissenyés i es construís en diferents moments.

ELEMENTS ARQUITECTÒNICS

El niu de metralladora és, probablement, l'element més comú. És una estructura que protegia el servent d'una arma automàtica —metralladora o fusell metrallador— amb diferents materials i formes. Podia anar d'un senzill emplaçament amb sacs terrers i espitlleres o troneres fins a construccions de maó o de formigó armat, amb diferents mides i formes. Aquestes estructures, normalment rectangulars amb un tester semicircular i amb una, dues o tres espitlleres, són les que han pogut sobreviure millor el pas del temps.

En van existir models diferents, com el niu de metralladores tipus A —niu per a una metralladora—; el niu tipus B —niu per a dues metralladores—, o el tipus C, compost per un niu també per a dues metralladores però equipat amb un refugi o abríc, entre altres dependències. Aquests tres tipus de models van ser els que més prolíficament es van construir a tot el litoral català. En total, al llarg de la costa catalana es van construir un total de 701 nius de metralladores, una xifra que resulta molt curiosa si ens fixem que la costa catalana fa 699 km.

Sovint ens referim a aquests elements utilitzant el terme *bunker* o búnquer, però no és adient. És un terme més propi de la Segona Guerra Mundial i fa referència a refugis subterranis passius per a la defensa antiaèria, mai per a la protecció d'elements de combat. En català i castellà tenim termes propis com ara casamata, niu o fortí, que eren els propis de l'època.

LA CONSERVACIÓ D'AQUEST PATRIMONI

La costa catalana conserva encara un interessant patrimoni vinculat a les guerres del segle xx que cal contextualitzar, preservar i explicar. Són construccions d'enginyeria militar contemporànies i també són patrimoni marítim.

No tenim un cens exacte de quantes estructures han sobreviscut, per exemple, dels 701 nius de metralladora construïts durant la Guerra Civil. A tota la costa catalana trobem molts nius de metralladores que encara són visibles, però l'estat de conservació en la majoria dels casos és molt dolent, o fins i tot ruïnós. Els que s'han conservat en més bones condicions és perquè s'han assimilat al mobiliari urbà i formen part de les estructures dels passeigs marítims, o perquè estan ubicats a llocs poc accessibles i no urbanitzables.

Fins i tot les escasses intervencions que s'han fet són també motiu de polèmica, com és el cas de l'actuació feta a Madrigueres del Vendrell. Es va reproduir el mural *Guernica* de Picasso a les parets, en comptes de deixar els murs de formigó nets amb l'objectiu de dissuadir possibles actes vandàlics. Això ha generat certa controvèrsia entre els partidaris de deixar les parets netes, i conservar-lo com l'element patrimonial de gran interès històric que és, i no com un espai pictòric. La Llei del patrimoni cultural català (Llei 9/1993, de 30 de setembre) no deixa lloc a dubtes: «La

conservació, la recuperació, la restauració, la millora i la utilització del bé han de respectar els valors que van motivar la declaració, sens perjudici que pugui ésser autoritzat l'ús d'elements, tècniques i materials contemporanis per a la millor adaptació del bé al seu ús i per valorar determinats elements o èpoques».

QUI N'ÉS EL RESPONSABLE?

Un dels problemes que afrontem quan es tracta de protegir el patrimoni marítim, és el de la seva propietat. En el cas d'aquests nius de metralladores, pertanyen a la Subdirecció General de Patrimoni, que depèn de la Direcció General d'Infraestructura del Ministeri de Defensa, segons el Reial decret 372/2020. D'altra banda, la majoria d'aquests béns patrimonials se situen en domini públic maritimoterrestre o en la seva zona de servitud de protecció. Això significa que qualsevol actuació sobre aquest patrimoni requereix l'autorització de la Direcció General de Polítiques de

Muntanya i del Litoral de la Generalitat de Catalunya.

També cal tenir en compte les autoritats municipals i la societat civil de cada població pel que fa a la contextualització i valoració dels espais, i també de la protecció

Cal una protecció immediata d'aquests espais davant el vandalisme i altres perills.

immediata davant el vandalisme i altres perills. En el millor dels casos, quan un ajuntament té sensibilitat i vol fer alguna actuació adreçada a la conservació i posada en valor, les traves administratives amb les quals es troba són considerables.

EL PAPER DE LA XARXA DE MUSEUS MARÍTIMS DE LA COSTA CATALANA

La Xarxa de Museus Marítims de la Costa Catalana, integrada per diferents museus i entitats i liderada pel Museu Marítim de Barcelona, té com a objectius promoure la salvaguarda i la protecció del patrimoni marítim, impulsar-ne l'estudi, contribuir a la difusió i sensibilitzar la societat de la seva importància com a part integrant de la nostra cultura i la nostra història.

La intervenció dels equipaments museístics varia segons els casos: des de la responsabilitat directa, com en el cas del Museu d'Història de Sant Feliu de Guíxols, que assumeix la gestió del refugi del Puig i el niu de metralladores amb troneres dels Guíxols, a més d'altres vestigis, i les seccions del mateix equipament, fins a les contribucions en matèria d'estudi i documentació, i posada en valor i difusió del patrimoni.

El litoral empordanès és especialment ric en testimonis de la defensa de la costa i el rerepaís davant els conflictes bèl·lics del segle XX, amb defenses construïdes per l'exèrcit republicà i estructures fetes pel franquisme. El Museu de la Mediterrània i el Museu de l'Anxova i la Sal de l'Escala han contribuït a la documentació i difusió d'aquests elements patrimonials mitjançant aportacions a la redacció de *l'Inventari del patrimoni cultural del Parc Natural del Montgrí, les Illes Medes i el Baix Ter*, o al disseny de la *Ruta camí de ronda i búnquers de les Planasses*, que recorre l'antiga zona militar actualment inclosa en el Parc.

La comarca del Maresme va ser la que va tenir més posicions defensives de tot el litoral català: cinc emplaçaments per a bateries d'artilleria de costa, les posicions antiaèries de Montgat i fins a 64 nius de

▼ Base d'artilleria de Punta Ventosa, Torroella de Montgrí - l'Estartit. Foto: Museu de la Mediterrània.

▲ Canó del castell de Montjuïc de Barcelona. Foto: A. Riambau.

metralladores i blocs distribuïts entre Montgat i Malgrat de Mar. En la patrimonialització d'aquests elements hi han col·laborat tant el Museu de Mataró com el Museu de la Nàutica del Masnou, amb aportacions notables per a la documentació i senyalització, i per a la creació de rutes i itineraris de visita que els acosten al públic (itineraris *La defensa de la costa de la ruta de la Guerra Civil al Maresme i El Masnou sota les bombes*).

La defensa de Barcelona es va articular al voltant de tres amenaces bàsiques: els atacs navals (bateria del castell de Montjuïc, visitable), els atacs aeris des de Mallorca (bateries a la façana marítima i al turó de la Rovira, recentment restaurada) i la possibilitat d'un desembarcament a la zona del delta del Llobregat (nius de metralladora a la desembocadura del riu, la zona central del port i la banda que limitava amb el riu Besòs). El Museu Marítim de Barcelona també hi ha aportat el seu gra de sorra, tot conservant dues embarcacions que formaven part de la Flotilla de Vigilància i Defensa Antisubmarina: la barca de pesca *Joven Ramon* (en aquell temps *República*) i el bot de lleure *Patapum*.

Al Garraf i al Baix Penedès en la conservació i difusió del patrimoni defensiu també hi han col·laborat els museus de la Xarxa d'aquest territori: l'Espai Far de Vilanova i la Geltrú treballa activament amb la Comissió per a la Memòria Històrica de Vilanova i la Geltrú per tenir-ne cura, i el Centre d'Interpretació La Confraria de Calafell ha col·laborat en les accions dutes a terme a la ciutadella ibèrica, davant del mar, i a la reconstrucció del fortí que s'ha fet a Cunit.

Una missió pendent

En el conjunt d'una missió més àmplia de protegir, investigar i difondre el nostre passat marítim, la Xarxa de Museus Marítims de la Costa Catalana també vol incorporar el patrimoni militar de totes les èpoques vinculat a la costa i la seva defensa. Mentre que alguns elements com ara torres de guaita, castells o ciutadelles porten ja incorporada l'etiqueta de patrimoni, les

construccions més recents relacionades amb la Guerra Civil i a la Segona Guerra Mundial sembla que encara no han estat assumides com a tals per la societat. Aquí, la Xarxa té una responsabilitat i vol esdevenir un agent rellevant. Per tant, cal que les autoritats corresponents, i la comunitat, comptin amb nosaltres i amb la nostra expertesa en el camp del patrimoni marítim.

▲ Niu de metralladores del turó dels Guíxols. Foto: Museu d'Història de Sant Feliu de Guíxols.

El patrimoni defensiu del litoral tarragonès es pot consultar a la web *Defenses del Litoral de Tarragona*, on es recull tota la informació dels vestigis conservats a la zona. El Port de Tarragona, a través del seu arxiu i del Museu del Port de Tarragona, tenen un paper important tant en la documentació dels elements com en la difusió.

Finalment, el conjunt de fortificacions situat entre les poblacions de la Ràpita i les Cases d'Alcanar ha estat objecte de treballs de rehabilitació i interpretació que han permès posar-lo a l'abast del públic, i estan en procés d'esdevenir béns culturals d'interès local (BCIL). El Museu de les Terres de l'Ebre ha participat en aquestes accions de valoració i difusió del patrimoni defensiu costaner. ◀

Text ★ Inés Carballeda és tècnica del Museu Municipal de Nàutica del Masnou. Xarxa de Museus Marítims de la Costa Catalana. Fonts: ★ Adrián Cabezas - GREIC, Grup de Recuperació i Investigació d'Espais de la Guerra Civil.

